

Kada sam u 303. broju Novog magazina pročitala tekst pod naslovom "Gromoglasna tišina o Jasenovcu u Njujorku", i to neposredno nakon serije tekstova o kontroverzama oko zakona o Starom sajmištu, po ko zna koji put sam se suočila s pitanjem koje me proganja godinama: znamo li ko smo, pamtimo li antifašizam kao najsvetlije trenutke naše savremene istorije i, pre svega, imamo li istinskog poštovanja za žrtve Velikog sunovrata, kako Đorđe Lebović naziva vreme fašizma i Holokaust u svom veličanstvenom delu "Semper idem"?

JAD VAŠEM: Prvi put sam posetila Izrael i Jad Vašem u proleće 1999. Naglašavam vreme jer nije upitno da su mi čula bila posebno izoštrana i da sam svako svedočanstvo o patnji i žrtvama doživljavala još teže nego u nekom

Teško je razumeti, a još je teže bilo kome ko poseti Beograd objasniti kako je moguće da 72 godine od kraja Drugog svetskog rata prostor na kojem je Staro sajmište i dalje predstavlja obično ruglo grada

"normalnom" vremenu jer sam upravo tih dana čula da će moj narod uskoro biti pod bombama. Prva slika koja mi se urezala u sećanje da bi me pratila zauvek jeste Dvorana sećanja: večna vatra i kripti s pepelom žrtava iz logora smrti rasejanih širom Srednje i Istočne Evrope. Ime logora Jasenovac uklesano u kamenu uz Aušvic, Treblinku, Bergen Belsen, Sobibor, Mauthausen... Jasenovac je jedini

Imamo li istinskog poštovanja

stinskog a za žrtve?

Izložba “Pravo na nezaborav: Jasenovac – Aušvic Balkana” nije održana u sedištu UN već u Hobokenu, blizu Njujorka, ali, istovremeno, kao da je na kraju sveta. Nije prvi put da ovakvim poduhvatima prilazimo sa malo znanja i dobre pripreme

Piše: **Sonja Licht**

toponim s Balkana. Logor u kojem je na najbrutalniji način pobijeno, prema mnogim autorima, stotine hiljada Srba, Jevreja, Roma i Hrvata-antifašista.

Druga slika: Spomen-sala posvećena deci čija se imena i zemlja porekla čitaju dok prolazite kroz potpuni mrak, uz lelujanje sveća čiji odsjaj na ogledalima stvara utisak miliona zvezda. Svako dete jedna je zvezda. Kada se ređaju nacije čiji su pripadnici uništavani u Jasenovcu i drugim logorima smrti, kao da se neretko previde upravo pripadnici najugroženije zajednice sveta – deca. Teško je stepenovati zločin, pa ipak, uništavanje dece je zločin nad zločinom, apsolutna negacija čoveka i čovečnosti.

HOLOKAUST NA BALKANU:

Jasenovac je bio jedini logor za istrebljenje u porobljenoj Evropi koji nije bio pod nacističkom komandom već pod komandom Nezavisne Države Hrvatske. I upravo o tom logoru bila je najavljena izložba u sedištu Ujedinjenih nacija pod nazivom “Pravo na nezaborav: Jasenovac – Aušvic Balkana”. Pretpostavljam da je ideja vodilja organizatora bila da se predstavnici sveta podsete na ovaj ne baš poznati deo istorije Holokausta i genocida na Balkanu, da odaju poštu senima žrtava u Njujorku 27. januara, na dan kada se obeležava Međunarodni dan Holokausta.

Nažalost, umesto u najčuvenijoj zgradi sveta na Ist Riveru ili bar u njenoj neposrednoj blizini, izložba je organizovana u Hobokenu, blizu Njujorka, ali, istovremeno, kao da je na kraju sveta. Umesto da okupi sve koji bi želeli da se upoznaju sa istorijom stratišta koje nedovoljno ili uopšte ne poznaju, da odaju poštu senima žrtava s našeg brdovitog Balkana, izložba je održana u prisustvu malog broja pripadnika naše dijaspore. Nije prvi put da ovakvim poduhvatima prilazimo sa malo znanja i dobre pripreme.

PROPUSTI: Ako je već i Jad Vašem učestvovao u celom poduhvatu, kako je moguće da nije angažovan i Memorijalni centar iz Vašingtona, čija je misija upra-

vo da širi saznanja o Holokaustu širom sveta, a pre svega u Americi? Kako je moguće da nisu uključeni u pripremu oni koji se u Srbiji i Americi na znalački i odgovoran način bave Holokaustom i genocidom tokom nacističke epohe? Da pomenem samo dva imena: Filip David i Timoti Snajder, književnik i istoričar. Pominjem samo njih jer bi se do obojice došlo veoma lako i ne bi iziskivalo previše napora, a ni sredstava.

Možda je cela ova inicijativa bila inspirisana dobrim namerama, ali su instrumenti kojima je izvođena bili potpuno nedovoljni, da ne kažemo da se, kao i mnogo puta dosad, pokazalo da ukoliko instrumenti postanu sami sebi cilj, dolazi do površne instrumentalizacije samog događaja. U slučaju odnosa prema velikom zločinu, i do ponovne viktimizacije žrtava.

SPOMEN NA ANTIFAŠISTE: Naravno, bilo je mnogo više stratišta u Evropi, na Balkanu i u Srbiji od onih koji su zapisani u Dvorani sećanja. Staro sajmište u Beogradu bilo je, verovatno, jedino koje je svega kilometar udaljeno od samog centra prestonice jedne zemlje. Logor je bio na teritoriji okupiranoj od NDH, a veliki broj zatočenih ugušen je u kamionu/dušegupki, koji ih je ulicama Beograda prevezio da Jajinaca. Teško je razumeti, a još teže bilo kome ko poseti Beograd objasniti kako je moguće da 72 godine od kraja Drugog svetskog rata taj prostor i dalje predstavlja obično ruglo grada. Kada je, napokon, započeta rasprava o tome kako da se Staro sajmište pretvori u Memorijalni centar, koji će čuvati sećanje na žrtve tog stravičnog zločina, ponovo se pojavljuje i zabrinutost da bi moglo doći do nove instrumentalizacije.

Kao ćerka roditelja koji su čudom preživeli Holokaust, koju je otac na njene neprestane upite "gde su mi rođaci" odveo u Jajince i pokazao mesto gde je njih dvadeset petoro okončalo svoj put, imam pravo i dužnost da zahtevam da Staro sajmište konačno bude dostojanstveno obeleženo kao spomen na sve žrtve koje su u njemu zatočene, kao spomen na antifašiste koji su se usudili da se suprotstave najjačoj i najkrvoločnijoj ideologiji i njenim egzekutorima, imam pravo i dužnost da tražim da buduće generacije budu na tom mestu vaspitavane u duhu čovečnosti i patriotizma. ❧

Otpor na

U vreme nacističke strahovlade grupa nemačkih studenata i profesora okupljena u kružok "Bela ruža" pokušala je da probudi nemački duh i razum, da Nemce privede pameti i da im jasno stavi na znanje da vode rat koji će svakako izgubiti. Svi su završili na giljotini, ali su drugi nastavili njihovo delo

Piše: **Jelena Volić Helbuš**

Presuda Narodnog suda pod vođstvom Rolanda Frajslera glasila je: "Smrt giljotinom!" i sprovedena je istog dana. Tog 22. februara 1943. pogubljeni su Sofi (21) i Hans Šol (24), kao i Kristof Probst (24) u Minhenu, zatvor Štadelhajn. Njihove kolege i nastavnici prof. Kurt Huber, Aleksandar Šmorel (26) i Vili Graf (25) takođe osuđeni na smrt giljotinom, pogubljeni su 13. jula 1943. u na istom stratištu. Kaznu je izvršio Johan Rajhart, državni dželat. Nisu zvonila zvana.

RAT: "Ne mogu da razumem zašto ljudi jedni druge životno ugrožavaju. Ne mogu da razumem i to me užasava. Samo mi nemoj reći da to rade zbog otadžbine," piše Sofi Šol 5. septembra 1939, nekoliko dana posle izbijanja Drugog svetskog rata svom prijatelju, svojoj prvoj ljubavi, Fricu Hartnagelu, koga je kao šesnaestogodišnja devojčica upoznala na igranci, a koji je vojnik otadžbine u napadu na Poljsku. "Jeza me hvata od rata, nada čili iz mene. Uskoro neće biti ničega drugog osim politike i do-

kle god je ona tako zamršena i zla, kukavički je bežati od nje."

Hans i Sofi Šol bili su dvoje od šestoro dece Roberta i Magdalene Šol. Otac pacifista, koji je još 1914. odbio da nosi oružje, majka protestantska đakonesa prosvetljenih nazora. Deca odrastaju u liberalnom i humanom okruženju. Iako u početku, kao i mnogi, poletni spram novog nacionalsocijalističkog vođstva, a protiv očeve izričite volje, deca Šol, odrasla u ljubavi i vaspitavana za slobodu, ubrzo postaju njegov najveći protivnik. Već 1939. najmlađi brat Verner, sa samo 15 godina u jednoj noćnoj akciji u Ulmu zavezao je oči boginji pravde ispred suda zastavom s kukastim krstom. Verner Šol odbija da uđe u Hitlerjugend, te mu je bilo zabranjeno da pristupi maturskom ispitu i da dalje pohađa školu. Nestao je u Rusiji 1944. godine, prisilno regrutovan i poslat na Istočni front.

ČUVARI VATRE: Sofi Šol je 1942. počela da studira biologiju i filozofiju na Univerzitetu u Minhenu, gde njen stariji brat Hans još od 1939. studira medicinu. Za Sofi je Hans uzor, veoma brzo ulazi u krug njegovih istomišljenika,

Nasilnom ludilu

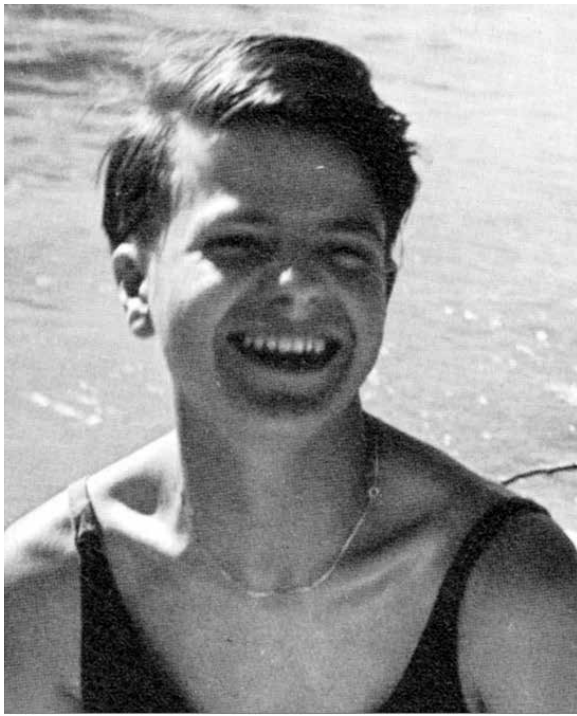

Spomenik "Beloj ruži" ispred Univerziteta u Minhenu

kolega i prijatelja koji su se okupljali u kružoku nazvanom "Bela ruža". Danas je "Bela ruža", "Weisse Rose", pojam prosvetljenog i nenasilnog otpora, ali je ona u suštini mnogo više. Grupa "Bela ruža" je iskupljenje nemačkog jezika. Mladi ljudi vođeni mekom rukom svog profesora uspeli su da sačuvaju vatru nemačke kulture pred nasilnim ludilom koje je bilo inficiralo ceo svet.

"Bela ruža" je nastala iz ličnih prijateljstava i simpatija. Kristof Probst i Aleksandar Šmorel bili su prijatelji iz školske klupe. Kristof Probst, odrastao u atmosferi verske i kulturne otvorenosti, među slikama "nakaznih umetnika" Emila Noldea i Paula Klea, piše 1942. svom prijatelju Aleksandru Šmorelu: "I u najgorem haosu najvažnije je imati životni cilj pred očima. Spasenje ne može doći izvana, ono se nalazi u unutrašnjoj, ličnoj celovitosti." Aleksandar Šmorel je rođen u Rusiji, otac mu je Nemač, a majka, koja rano umire, Ruskinja. Aleksandar Šmorel 1942. piše svojoj ruskoj prijateljici Neli: "Strašan nemir je u mom ovdašnjem životu. Ne bih mogao ovde više da izdržim, da nemam nekih obaveza. Samo mi one daju moralno pravo da ostanem ovde. Čim ih budem ispunio, završiću sa svojim boravkom u Nemačkoj. Ispuniću svoju žarku želju... vratiću se u Rusiju, svoju domovinu."

Kristof Probst i Aleksandar Šmorel sreću na Univerzitetu u Minhenu Vilija Grafa, koji je od ranih dana, kao verujući katolik, protiv nacionalsocijalizma. U pismu svojoj sestri Anelize 1942. godine piše: "Svako ponaosob nosi čitavu odgovornost. Za nas je obaveza da se suočimo sa sumnjom i da ukažemo na neupitan pravac." Ovoj već formiranoj grupi prijatelja pridružuju se Hans i Sofi Šol. Grupa prati predavanja profesora Kurta Hubera, koji je fi-

▲ Sofi Šol

lozof i kritičan prema Hitlerovom režimu i nacionalsocijalističkom sistemu.

MORALNA OBAVEZA: Profesor Huber, nacional-konzervativne političke orijentacije, bio je jedan od retkih akademskih pedagoga koji su se od samog početka usprotivili nacionalsocijalističkoj obrazovnoj politici. Zbog toga nije dobio katedru u Minhenu već je morao da živi od malog broja časova u statusu honorarnog profesora. U zimskom semestru 1942/43. profesor Huber drži predavanja o političkim idejama velikog jevrejskog filozofa Baruha Spinoze i o Lajbnicu kao "nemačkom Evropejcu". Svoj pledoaje pred Narodnim sudom koji će ga osuditi na smrt 19. aprila 1943. završava profesor Huber rečima: "Kao nemački državljanin, nemački profesor i političko biće, ne samo da imam pravo već i moralnu obavezu da učestvujem u političkom formiranju nemačke sudbine, da upozorim na očiglednu štetu i da se borim protiv nje." Pa će onda završiti rečima filozofa Gotliba Fihtea: "I delaj kao da od tebe i tvog činjenja zavisi sudbina Nemačke i kao da si ti za nju odgovoran." Profesor Huber će biti pogubljen jula 1943. zajedno sa svojim studentima.

Čitanje, razgovori, muziciranje, to je ideološka podloga "Bele

ruže", nikakvi politički proglašenja. Na saslušanju posle hapšenja Hans Šol je na pitanje zašto grupa nosi ime "Bela ruža" izjavio: "Ime je slučajno odabrano. Birano je po osećaju, dobro je zvučalo – iza tog imena se ne krije nikakav politički program. U to vreme smo čitali romansu Klemasa Brentana Rosablanca."

PITANJEKRIVICE: Ukupno šest letaka sastavila je i podelila grupa "Bela ruža". Ova akcija imala je za cilj da probudi nemački duh i razum, da pripremi otpor protiv nacizma, da Nemce privede pameći i da im jasno stavi na znanje da vode rat koji će svakako izgubiti. "Mi ne čutimo, mi smo vaša griža savesti. 'Bela ruža' vas neće ostaviti na miru!" jer "bolje strašan kraj nego strašan beskraj!" Već u prvim lecima jasno je formulisao odgovor na pitanje o krivici koju bi svako trebalo da oseća. Svako bi morao "kao član hrišćanske, zapadne kulture da ustane protiv nacionalsocijalističke diktature za slobodu Nemačke". Pasivan otpor, građanska neposlušnost su "najvažnije obaveze svakog Nemca".

Kao grupa otpora "Bela ruža" u drugom letku nedvosmisleno optužuje zbog ubistva evropskih Jevreja kao "najstrašnijeg zločina protiv ljudskog dostojanstva. Ovo je zločin koji je po svojoj monstruoznosti jedinstven u ljudskoj istoriji. Zašto se nemački narod

▼ Hans Šol

ponaša tako apatično prema ovom jezivom, čoveka nedostojnom zločinu?" U trećem letku Hans Šol i Aleksandar Šmorel daju praktične savete kako da svaki građanin da doprinos rušenju Hitlerovog režima: "Sabotaža u fabrikama oružja, sabotaža pri svim skupovima, partijskim okupljanjima, proslavama, organizacijama, svemu što nacionalsocijalisti organizuju i predvođe. Sabotaža u naučnim i duhovnim oblastima koje su se stavile u službu vođenja rata."

OSNOVINOVE EVROPE: Peti letak, u čijem formulisanju intenzivno učestvuje Sofi Šol, nosi naslov "Letak pokreta otpora Nemačke: poziv svim Nemcima!": "Hitler ne može dobiti rat, može ga samo produžiti! Želimo li da večno budemo narod koji celi svet najviše mrzi? Ne! Rastrgnite sa sebe mantil ravnodušnosti." "Sloboda govoru, sloboda mišljenju, zaštita svakog pojedinca od samovolje zločinačkih država – to su osnovi nove Evrope." Šesti i poslednji letak je poziv studentima: "Koleginice! Kolege! Izadite iz aula nacista i partijskih poltrona! Reč je o pravoj nauci i pravoj slobodi duha! Ime Nemačke će ostati zauvek ukaljano ukoliko nemačka mladost konačno ne ustane, ne razori svoje krvnike i ne izgradi novu Evropu."

Hans i Sofi Šol su 18. februara 1943. rasturili poslednji, šesti letak, bez dogovora sa ostalim članovima grupe. Pri ovoj akciji su uhapšeni. Vili Graf je uhapšen istog dana. Aleksandar Probst je uhapšen dan kasnije u Insbruku.

Leci prekrili Nemačku

Šesti letak bio je razaslat na sve strane Nemačke. Helmut Džejms Grof Moltke iz grupe otpora Krajsaurški krug, koja je pokušala atentat na Hitlera, predao je ovaj letak u Oslu norveškom biskupu Bergravu, koji ga je odneo u Englesku. Jula 1944. britanska vazдушna armada rasula je preko pet miliona primeraka šestog letka "Bele ruže" po severnoj Nemačkoj. Da se ne zaboravi!

Aleksandar Šmorel, posle bezuspešnog pokušaja bekstva, uhapšen je 24. februara, a profesor Huber 27. februara.

Četiri dana posle hapšenja, 22. februara, organizovan je sudski proces u Palati pravde u Minhenu.

“Mi ne ćutimo, mi smo vaša griža savesti. ‘Bela ruža’ vas neće ostaviti na miru” jer bolje je strašan kraj nego strašan beskraj!”

Sudom je zasedao Roland Frajsler, čije ime i danas stoji kao večita ljava svekolikog sudstva i sudijske profesije. Zahtevana je brza presuda. Tužba je glasila: “Izdaja zemlje i veleizdaja”. Istog dana kada je proces vođen, a presuda izrečena, izvršeno je pogubljenje. U poslednjem pismu majci Sofi Šol joj je poslala reči utehe: “Tako divan dan, a ja moram ići. Ali, šta je jedan život ukoliko smo uspeli da probudimo hiljade ljudi.” Odlazeći na pogubljenje, Aleksandar Probst je doviknuo Sofi i Hansu Šolu: “Za

nekoliko minuta ćemo se ponovo sresti u večnosti.”

Kratko posle hapšenja Hansa i Sofi Šol, njihove kolege Hans Lajpelt i Mari-Luize Jan pisaćom mašinom umnožili su šesti letak sa naslovom “Njihov duh ipak živi!” i rasturili ga po minhenskom i hamburškom univerzitetu. Sve do poslednjeg dana rata studenti koji su nastavili rad “Bele ruže” hapšeni su i osuđivani na smrt. Ovde ćemo pomenuti samo neka imena, da se ne zaborave: Hans Lajpelt, Hajnc Kuharski, Traute Lafrenc i Mari-Luize Jan.

▲
Kristof Probst
i Aleksandar
Smorel

▼
Vili Graf

SPASLI DOSTOJANSTVO:

Nemački istoričar Golo Man je u dubokom poštovanju prema mladosti otpora “Bele ruže” u svojoj Istoriji Nemačke 19. i 20. veka ustvrdio “da su oni spasli dostojanstvo onih koji govore nemački jezik”, bez obzira na to da li su nemačke krvi ili ne. Navodeći jednu od najboljih tercina nemačkog jezika Huga fon Hofmastala: “Sve klizi i ističe”, tvrdi da je uteha “da sam i pre sto godina postojao jer su moji preci u košuljama osuđenika na smrt sa mnom srodeni, kao moja sopstvena kosa”.

Ovo su temelji Evrope koju nikakav populistički cirkus ne može dokinuti. Ova Evropa se gradila životom, otporom, slobodom i svojom kulturnom tradicijom. Da li su studenti “Bele ruže” znali u šta se upuštaju? Jesu li mogli i da zamisle koliko će im trebati hrabrosti da se suoče sa Rolandom Frajslerom i giljotinom? Da li su ijednog momenta pomislili da je njihova žrtva uzaludna? To nisu prava pitanja. Prava pitanja su znamo li mi danas šta im dugujemo, svi mi, svi narodi Evrope. Njihov život je bio apel. Njihova čista srca, iskrene misli, ponavljamo danas, kiteći se našom pobedom njihove žrtve. Ali ... da li bismo bili spremni da isto žrtvujemo za slobodu onih drugih koji će tek doći?